

УДК 342.9

Прокопенко О.Ю.,
канд. юрид. наук, начальник кафедри
тактико-спеціальної підготовки
факультету підготовки фахівців міліції
громадської безпеки та кримінальної міліції
у справах дітей Харківського національного
університету внутрішніх справ

**ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ТА
ДІЯЛЬНОСТІ РЕГІОНАЛЬНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПОЛІЦІЇ
ЯК СУБ'ЄКТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ ТА
МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ**

У статті на основі наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених досліджено зарубіжний досвід організації та діяльності регіональних підрозділів поліції як суб'єкта забезпечення правопорядку. Визначені можливості його використання в Україні

Ключові слова: зарубіжний досвід, поліція, правопорядок, забезпечення правопорядку.

В статье на основе научных исследований отечественных и зарубежных ученых исследован зарубежный опыт организации и деятельности региональных подразделений полиции как субъекта обеспечения правопорядка и возможности его использования в Украине

Ключевые слова: зарубежный опыт, полиция, правопорядок, обеспечение правопорядка.

On the basis of research of domestic and foreign scientists studied the international experience of the organization and of the regional police force as a subject of law enforcement and the possibility of its use in Ukraine

Keywords: foreign experience, police, law and order, the rule of law.

Постановка проблеми. Після революційних подій, що не так давно відбулися на території нашої держави, новоствореною владно-державною командою було проголошено чіткий курс на впровадження європейських цінностей, їх переважання як в політичному, так і суспільному житті країни в цілому. Внаслідок цього значна кількість органів виконавчої влади, які ще декілька років тому були інструментарієм задоволення інтересів держави або окремо взятих політичних сил, взяли курс на перезавантаження та реформування, сутність якого, в першу чергу, полягає в служінні народу, задоволенні законних інтересів фізичних та юридичних осіб, захисті та забезпеченні їх прав і свобод. Одними із перших органів державної влади, що зазнали й досі зазнають суттєвих змін, випробовують на собі новаторські підходи, є органи внутрішніх справ України.

Аналіз дослідження даної проблеми. Зарубіжний досвід діяльності органів внутрішніх справ вивчався у наукових роботах таких вчених як: Г. Карпюка, К.А. Карчевського, В.О. Климкова, М.С. Городецької, С.М. Гусарова, О.О. Джураєва, М.М. Добкіна, Д.Г. Заброди, К.В. Коваленка, А.Т. Комзюка, С.П. Кондракова, А.М. Колодія, В.В. Копейчиков,

Ю.Ф.Кравченко та інших. Проте подальшого дослідження потребує дослідження іноземного досвіду організації та діяльності регіональних підрозділів поліції як суб'єкта забезпечення правопорядку та можливості його використання в Україні.

Метою статті є: дослідити зарубіжний досвід організації та діяльності регіональних підрозділів поліції як суб'єкта забезпечення правопорядку та можливості його використання в Україні. Визначити можливість його застосування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Значним засобом реформування органів державної влади, в тому числі органів внутрішніх справ, виступає запозичення зарубіжного досвіду розвинутих країн світу. Разом із тим, на нашу думку, таке запозичення не повинно стати бездумним копіюванням. Необхідним є врахування історичних особливостей нашої держави, специфіки адміністративно-територіального устрою, менталітету населення та багатьох інших, не менш важливих факторів. Вищенаведене дозволить більш ефективно побудувати дійсно європейську модель органів внутрішніх справ, підняти рівень довіри населення до таких органів, забезпечити права, свободи й інтереси фізичних та юридичних осіб на високому рівні. Із цього приводу слід погодитись із екс-заступником міністра внутрішніх справ Польщі Аркадіушем Леткевічем, який, звертаючись до українського народу, зауважив, що коли в Польщі розпочинали реформу поліції, то хотіли відокремитися від назви „міліція”, з якою асоціювалося натиск і переслідування. З усіх досвідів, які були тоді запропоновані, було використано фактично два. Зокрема, мова йде про західну систему навчання, підвищення кваліфікації та підбору майбутніх правоохоронців і мотиваційний комплекс кар'єрного зростання. Проте, зауважує екс-посадовець, український народ повинен сам вирішувати чого хоче зробити й до чого прагне. Ніхто не може нав'язати “з боку” якісь конкретні рішення. У Польщі так само в своїй реформі приймалися до уваги професійні поради, але в кінцевому результаті, відповідальність за результат здійсненої роботи завжди залишається за виконавцем [1, с. 15]. Таким чином, на сьогодні актуальним є дослідження особливостей організації діяльності органів

внутрішніх справ, зокрема поліції, зарубіжних країн, вивчення їх досвіду та врахування його як позитивних, так і негативних моментів під час здійснення реформування українських органів внутрішніх справ.

У контексті вищенаведеного зазначимо, що не всі країни, в яких було створено органи поліції, були відмічені міжнародною спільнотою як успішні в цьому питанні. Так, якщо брати досвід побудови органів внутрішніх справ такої країни як Китайська народна республіка, слід зазначити, що тут, на відміну від інших постсоціалістичних країн, оновлення Міністерства громадської безпеки відбулося значно пізніше, ніж початок реформ в економіці. Тобто країна спершу переходила на ринкові відносини, а вже потім відбувалася модернізація галузі правопорядку. При цьому й понині китайські правоохоронці мають здебільшого дбати про захист державного устрою та публічно-правових інтересів держави. Ці пріоритети домінують у тамтешній функціональній спрямованості поліції, відсуваючи на другий план службових потреб забезпечення приватно правових інтересів окремого громадянина. Також експерти в основному єдині в думці, що коло завдань поліції Китаю значно ширше, аніж в інших країнах світу. Законодавство делегує поліцейський персонал на такі ділянки, як органи держбезпеки, пенітенціарні заклади, установи перевиховання, протипожежний нагляд і навіть у народні суди й прокуратуру [2, с. 20]. Окрім вищенаведеного, варто відмітити досвід такої країни як Кореїська народна республіка. Так, оголошений у 2015 році ООН моніторинг ситуації в галузі прав людини у вищенаведеній країні свідчить про те, що ключовим елементом політичної системи країни є колосальний за масштабами політичний апарат безпеки, який використовує методи стеження, примусу, залякування й покарань для запобігання будь-яким проявам незгоди. Публічні страти й насильницькі запроторення у виправні табори є головним інструментом забезпечення повної покори населення. У багатьох випадках виявлені порушення прав людини можна прирівняти до злочинів проти людяності, заснованих на державній політиці. Головна відповідальність тут лежить на працівниках міністерств народної та державної безпеки, армії, суду та Трудової партії Кореї [3, с. 15].

Досліджуючи в лютому 2015 року ситуацію щодо захисту прав людини у Вірменії, правозахисники міжнародної організації “Amnesty International” у своїй доповіді відмітили той факт, що поліція не раз з надміром сили розганяла мирні демонстрації проти антинародної пенсійної реформи, високих комунальних тарифів, порушень прав жінок. Спостерігачі вказують і на катування в поліцейських відділеннях, факти затримання опозиційних активістів. А на загальний суспільний клімат помітно вплинули зіткнення улітку 2014 року вздовж вірмено-азербайджанського кордону на карабаському терені, під час яких загинуло 20 осіб [4, с. 21]. Таким чином, аналізуючи досвід організації поліцейської діяльності вищенаведених країн, слід зазначити, що саме по собі створення поліції, перетворення її з органів міліції, не має наслідком впровадження правових принципів суспільного життя, ефективного забезпечення прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб.

Досліджуючи зарубіжний досвід організації діяльності органів внутрішніх справ, не можна оминати увагою досвід країн, які, як і наша держава, перебувають лише на початку курсу із запровадження нової інституції – поліції. Так, у Таджикистані повільно, але неухильно впроваджується перехід від міліції до поліції. Модель цієї роботи дуже схожа з тим, що відбувалося й триває в сусідньому Киргизстані. Влада та суспільство хочуть, щоб з поняттям “міліції” в небуття пішли корупція й зловживання, що виідають зсередини правоохоронні структури. У квітні 2014 року глава Міністерства внутрішніх справ Таджикистану Абдурахім Каххаров й очільник регіонального Бюро ОБСЄ Івар Віккі підписали меморандум про взаємопорозуміння в питаннях реформування міліції. Тоді ж було заявлено про розробку закону “Про поліцію” й ухвалено програму реформування міліції до 2020 року. Разом із тим, деякі із місцевих експертів разом із ініціаторами реформ наголошують на тому, що це настільки невідійомна для них ініціатива, що без допомоги міжнародної спільноти, зокрема консультативної та фінансової, не обійтися. Наслідком таких виступів стало те, що ОБСЄ наразі створює донорський механізм підтримки реформування органів внутрішніх справ. Таджикицькі експерти відмічають, що реформа назріла ще давно,

оскільки міліція перетворилася на скупчення байдужих та жадібних до грошей людей, далеких від моральності, вірних лише начальству та рідні. А відділки міліції стали схожими на офіси платних послуг, пронизані наскрізь корупційними проявами. Спостерігачі наголошують, що існує загроза саботажу, й зауважують, що в тутешніх умовах знизити корупційний компонент і покращити рівень відповідальності можна за умови відчутного підвищення зарплати в органах внутрішніх справ. Але є сподівання, що реформу все ж таки реалізують, адже шляхи зазначеного реформування вдосконалюються та до контролю за її здійсненням активно залучають громадянське суспільство. Таку публічну продуктивну дискусію нещодавно оформили як організаційну стратегію-філософію “Поліція і Громадськість”, мета якої – інституціоналізація партнерства як способу суспільного управління ситуацією [5, с. 9].

Особливої уваги заслуговує досвід організації поліцейської діяльності країн, які пройшли шлях реформування органів внутрішніх справ не зовсім стандартно. Мова йде про такі країни, де зазначеному реформуванню протистояв не аби який опір з боку держави й інших інституцій. Так, наприклад, у 2005 році в Боснії та Герцеговині сербські міністри пригрозили залишити центральний уряд, якщо їх і надалі примушуватимуть проводити зміни в поліції так, як диктує ООН. Вони не хотіли, щоб ліквідовували Міністерство внутрішніх справ Республіки Сербської й передавали його повноваження боснійському міністерству. Критики зауважували, що суспільний діалог щодо поліцейської реформи був формальним, а сама її концепція не врахувала специфіки регіонів [6, с. 19]. У Румунії дуже складно йшов процес забезпечення поліцейських гідними умовами й оплатою праці. Відомими стали протести в квітні 2008 року, коли тисячі правоохоронців вийшли на вулиці, але не на роботу, а на соціальний протест. Лише в Бухаресті їх зібралось 5 тисяч осіб. Варто відмітити, що тоді колег підтримали представники європейської поліцейської профспілки [7, с. 22]. Із приводу вищенаведеного зазначимо, що чинне національне законодавство України забороняє правоохоронцям страйкувати, навіть задля поліпшення умов своєї праці. А тому дуже

корисним у вищенаведеному контексті здається досвід Словенії. У зазначеній країні дуже ефективно здійснює свою діяльність профспілка поліції. Зокрема, в 2014 році профспілка поліції Словенії подала в суд позов на уряд, який не виконав обіцянок після страйку 2010 року щодо додаткових виплат. Ідеться про так і не внесені поправки в закон про поліцію, що мали врегулювати доплати в розмірі 0,5 % за кожен відпрацьований рік на одному місці, стільки ж щорічних надбавок за стаж та збільшення на 35% окладу працівникам, які безпосередньо борються зі злочинністю [8, с. 17]. Вищенаведене є яскравим прикладом застосування правових засобів досягнення своєї мети. При цьому слід відмітити, що такі засоби є й у нашій державі. Так, у даному випадку мова йде про такий інститут судового захисту порушених, не визнаних прав свобод й інтересів фізичних та юридичних осіб, як адміністративне судочинство. У рамках наведеного судового інституту можуть бути оскаржені рішення, дії та бездіяльність суб'єктів владних повноважень. Більш того, до підвідомчості адміністративних судів ст. 17 Кодексу адміністративного судочинства від 6 липня 2005 року відносить і спори між суб'єктами владних повноважень, а також спори щодо призначення, проходження та звільнення громадян з публічної служби [9]. Інша справа, що вищенаведена можливість не використовується в повній мірі.

У деяких країнах діяльність поліції зосереджена на протидії конкретним видам правопорушень. Так, у Китайській Народній Республіці оголошено війну наркобізнесу та контрабанді. Поліція концентрує зусилля на певному регіоні, оголошеному вільним від наркотиків, і за будь-яку ціну намагається досягнути свого. Цій роботі допомагало повсюдне створення поліцейських відділків задля кращого реагування на потреби громадян. А для протидії контрабандистам 15 років тому при відділах митниці створили поліцію з боротьби із контрабандою [2, с. 21]. У В'єтнамі діє вельми розгалужена й численна природоохоронна поліція. Саме вона стає на заваді торговцям рідкісними тваринами. Діяльність цієї структури отримує найбільше схвальних відгуків з-за кордону. Успіхи природоохоронної поліції та влади загалом не раз відзначала

міжнародна мережа з моніторингу за торгівлею об'єктами дикої природи Всесвітнього фонду природи [10, с. 15].

Цікавим є досвід Вірменії, в якій простежуються певні паралелі із сучасною Україною, зокрема щодо ведення воєнного конфлікту. Спочатку в зоні зіткнень створювали різноманітні добровольчі підрозділи. Потім доволі вдалим кроком стало формування спеціального органу – Комітету оборони при уряді, що звів під єдине управління нерегулярні сили – озброєні загони, утворивши полк внутрішніх військ, підрозділи міліції особливого призначення, забезпечивши їх необхідним ресурсом для ведення бойових дій. Коли гаряча фаза конфлікту згасла, країна розпочала повноцінну поліцейську реформу. Проте найактуальнішим викликом безпеці держави досі є корупція, що вразила економіку й владу [4, с. 21]. Окрім вищенаведеного, вітчизняному Міністерству внутрішніх справ варто звернути увагу на ефективне впровадження в дорожній поліції Румунії системи “антихабар”. Це спеціальні детектори, якими обладнали патрульні авто на кшталт американської технології, що фіксує дії служителів закону на електронні носії. За три роки новації пропозицій правопорушників із корупційною складовою значно поменшало. Наразі в роботі румунської поліції успішно утверджується концепція охорони правопорядку за допомогою громадськості. Тоді цей орган сприйматимуть як службу, створену громадянами й для них самих [7, с. 22]. Говорячи про боротьбу із корупцією в органах поліції зарубіжних країн, варто звернути увагу на досвід Польщі. Так, спеціальний департамент підпорядкований міністрові, контролює роботу поліцейських, має право на провокацію хабара. При цьому, в разі якщо поліцейського викриють у вчиненні злочину, його не тільки звільнять, а й позбавлять пенсії. Але якщо він повідомить про спробу дати йому хабара, то отримає непогану премію. Окрім цього, тут посилено громадський контроль за поліцією. Правозахисники будь-коли можуть перевірити тимчасові міста тримання затриманих і поспілкуватись із ними. Без сумніву великий вплив на ефективність діяльності польських поліцейських, а також на недопустимість корупційних проявів впливають високі показники оплати праці поліції. Зокрема, заробітна плата в польській поліції старшого офіцера становить

3,5 тисячі євро, дільничного – 2 тисячі євро, а патрульного – 600 євро [1, с. 14-15]. Схожа ситуація відбувається й в чеській поліції, де середня зарплата поліцейського – 27 тисяч крон (понад 1000 євро). Окрім цього, поліцейських преміюють за роботу вночі, у вихідні, понаднормово. Додатковими пільгами слугують дотації на транспорт і житло [11, с. 20]. Якщо ж вести мову про Україну, то в нашій державі середня зарплата працівника органів внутрішніх справ становить близько 150 доларів. Звичайно, в запропонованих у цьому році підрозділах поліції значно покращили оплату праці. Більш того проголошено, що поступово заробітна плата буде підвищена всім працівникам органів внутрішніх справ. Разом із тим, якщо порівняти оплату праці працівника міліції ще 3 роки тому й зараз, врахувати купівельну спроможність, тобто що працівник органів внутрішніх справ міг придбати на свою заробітну плату тоді, виходить, що оплата праці впала в 3-4 рази, а запропоновані підвищення лише в деякій мірі повертають трьохрічні показники. Таким чином, на нашу думку, на сьогодні дуже гостро стоїть питання належної оплати праці працівника органів внутрішніх справ, приведення її показників хоча б до світових стандартів.

Більш того, значне підвищення фінансування органам внутрішніх справ України необхідне не тільки заради забезпечення належного рівня заробітної платні, а й у зв'язку із необхідністю розроблення й впровадження в життя сучасних технологій забезпечення правопорядку, які існують в багатьох країнах світу. Зокрема, в Нідерландах набирає популярності сервіс, який надає поліція на сайті www.burgernet.nl, сутність якого полягає в тому, що будь-який нідерландець віком від 16 років може тут зареєструватися задля допомоги поліції в районі проживання з пошуком корисної інформації про злочинців, зниклих осіб, викрадені транспортні засоби тощо. Користувачі вищенаведеного інформаційного ресурсу вказують власні дані, зокрема зони, в яких часто бувають (домашня та робоча адреса), мобільний телефон. Якщо в якомусь з цих районів щось сталося, диспетчер поліції розсилає всім передплатникам коротке SMS з деталями. Ці повідомлення дублюють на сайті. Якщо в поліції в процесі оперативної роботи з'являються нові відомості, про них

сповіщають додатково. У разі, коли людині вдалося виявити щось підозріле, й це стосується події, досить набрати спеціальний номер. Цей сервіс здешевлює роботу правоохоронців у разі, а інформація більш оперативно потрапляє до органів поліції. Схожа ситуація відбувається й у Великобританії, Міністерство внутрішніх справ якої невпинно вдосконалює власний інноваційний проект – географічну систему відстеження рівня злочинності – www.police.uk. Система дає змогу переглядати статистику з окремих видів злочинів для конкретної місцевості, інформацію про діяльність місцевих органів поліції, пропонує додатки для смартфонів, які спрощують доступ до відомостей про правопорушення та криміногенну обстановку [12, с. 22]. Зазначимо, що на вітчизняному просторі також проявляються спроби впровадження подібних інформаційних сервісів. Так, з ініціативи ГУМВС України в Харківській області було створено ресурс www.police.kh.ua, де можна отримати інформацію про осіб, які перебувають у розшуку, події, що трапилися в конкретному районі як Харкова, так і області в цілому, повідомити про такі події тощо. Наразі проект працює в тестовому режимі, але найближчим часом запрацює повноцінно. Окремої уваги заслуговує той факт, що згаданий вище ресурс постійно оновлюється. При цьому основним критерієм оновлення слугує побажання громадян, усунення виявлених в роботі ресурсу недоліків тощо. Не викликає сумніву, що подібні проекти повинні впроваджуватися у всіх регіонах нашої держави.

Окремої уваги заслуговує досвід зарубіжних країн у питанні підвищення іміджу поліції. Так, Міністерство внутрішніх справ Чехії невтомно популяризує професію поліцейського. Повсюдно можна натрапити на яскраві буклети із зображенням левів у поліцейській уніформі з написом: “Чеська поліція – ваш друг і приятель”, а також ілюстровані проспекти, в яких розповідається про окремі служби. У країні знімається багато серіалів про вартових порядку, де головні позитивні герої – поліцейські. Основним об’єктом рекламних акцій є молодь. Додатковим стимулом служби у чеській поліції слугує те, що громадяни призовного віку можуть пройти

альтернативну військову службу в поліції й потім вступати у відомчі вищі навчальні заклади [11, с. 18]. Не можна оминати увагою досвід формування поліції в такій країні як Грузія. Там не тільки запропорювали заграти корупціонерів усіх можливих рангів, створили нову поліцію й суди, а й змогли як похідну від усього цього сформувати привабливу модель значно комфортнішого життя в країні, що позитивним чином вплинуло на імідж держави на світовій арені, на ріст промислового сектору, будівництво, туризм тощо. Офіси поліцейських відділень з прозорими стінками, привітним персоналом і сучасним обладнанням стали уособленням важливої складової грузинського успіху. Грузини вже звикли до отримання необхідних довідок і документів у стислі терміни й без хабарів. У сервісних центрах було поєднано функції багатьох служб, що значно зменшило бюрократизм. Наприклад, на реєстрацію транспортного засобу, отримання реєстраційного номеру чи технічного паспорту знадобиться найбільше дві години. Кожний різновид послуги має окремий сектор. При цьому більшість довідок, таких як, наприклад, про несудимість або зберігання та носіння зброї надаються безоплатно впродовж п'яти робочих днів [12, с. 21]. Цікавим здається й досвід В'єтнаму щодо підвищення іміджу поліцейського. Так, у 2011 році народним поліцейським заборонили на службі носити протисонцеві окуляри, палити, тримати руки в кишенях, читати книжки й розмовляти телефоном. Пізніше, у 2013 році поліцейських в'єтнамської столиці Ханой зобов'язали до виконання нових стандартів, що стосуються їхнього зовнішнього вигляду. Приміром, з вулиць прибрали дорожніх інспекторів, які мали зайву вагу або надто низький зріст. Також вирішили покращити стиль поведінки правоохоронців – він завжди відзначався агресивністю. Ініціатори нововведень переконані, що завдяки цьому поліція зможе швидше позбутися негативного іміджу [10, с. 15].

Висновки. Таким чином, аналіз вищенаведеного надає змогу зробити висновок стосовно того, що зарубіжний досвід деяких країн світу свідчить про те, що само по собі запровадження інституту поліції не завжди пов'язано із підвищенням рівня забезпечення прав, свобод й інтересів

фізичних та юридичних осіб. Затягування процесу реформування органів внутрішніх справ, неврахування специфіки відповідного регіону та менталітету населення, низька оплата праці правоохоронця не сприяє досягненню поставлених завдань такого реформування й може привести до негативного кінцевого результату. Особливої уваги заслуговує питання щодо створення в Україні вкрай необхідного на сьогодні спеціального підрозділу органів внутрішніх справ – туристичної поліції. Впровадження вищенаведеного підрозділу дозволить значно покращити як імідж органів внутрішніх справ всередині нашої держави, так і імідж країни на світовій арені взагалі, більш ефективно забезпечити правопорядок у курортних регіонах, втілити в життя концепцію служіння держави людині та громадянину. Більш того, досвід провідних зарубіжних країн вказує на необхідність розроблення та впровадження в діяльність органів внутрішніх справ України сучасних інформаційних технологій – веб-ресурсів, мобільних додатків, спеціального програмного забезпечення тощо.

Література:

1. Карпюк Г. Практика реформ: країни соцтабору / Г. Карпюк // Іменем закону. – 2015. – № 11 (5969). – С. 14-15.
2. Карпюк Г. Піднебесні реформи / Г. Карпюк // Іменем Закону. – 2015. – № 15 (5973). – С. 20-21.
3. Карпюк Г. Релікти епохи тоталітаризму / Г. Карпюк // Іменем Закону. – 2015. – № 20 (5978). – С. 14-15.
4. Карпюк Г. Практика реформ: від форми до змісту / Г. Карпюк // Іменем Закону. – 2015. – № 10 (5968). – С. 12, 21.
5. Карпюк Г. Вікно на “кухню” чужих реформ / Г. Карпюк // Іменем Закону. – 2015. – № 9 (5967). – С. 8–9.
6. Карпюк Г. Балканські рецепти реформ / Г. Карпюк // Іменем Закону. – № 14 (5972). – С. 16-19.
7. Карпюк Г. Реформи по-європейські / Г. Карпюк // Іменем Закону. – 2015. – № 3. – С. 22-23.
8. Карпюк Г. Балканські рецепти реформ / Г. Карпюк // Іменем Закону. – № 14 (5972). – С. 16-19.
9. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України : від 6 лип. 2005 р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35–36, 37. – Ст. 446.

10. Карпюк Г. Соціалістичний Індокитай: стара поліція у форматі нової економіки / Г. Карпюк // Іменем Закону. – 2015. – № 18-19 (5976-5977). – С. 14.

11. Карпюк Г. Реформи по-європейські / Г. Карпюк // Моменти. – 2015. – № 3. – С. 18-21.

12. Карпюк Г. Послуга за послугу / Г. Карпюк // Іменем закону. – 2015. – № 23 (5981). – С. 20-23.

13. Карпюк Г. Реформи по-європейські / Г. Карпюк // Моменти. – 2015. – № 3. – С. 18-21.